

ДУША ПОЕТОВОГО СЛОВА (до 70-ліття Петра Скунця)

Анотація. У статті здійснено аналіз концепту ДУША в поезії відомого закарпатського письменника П.Скунця. Виділено та охарактеризовано семантичні групи залежно від логічного субстанційного смислу.

Ключові слова: концепт, душа, ментальність, етнос.

*Наук багато в світі є,
Лише душа не вивчена.
П.Скунець*

Кожна велика поезія має свою душу. Є вона і в ліричному слові П.Скунця, закарпатського митця європейського масштабу, чий доробок упродовж років вивчався багатьма критиками та літературознавцями (Ю.Балега, В.Поп, М.Зимомря, М.Гльницький, В.Колодій, Ф.Кривін, І.Чендей, Т.Скаліга, Б.Марцінко, М.Слабошпицький, В.Фединишинець, Р.Іванишин, О.Ігнатівич, Д.Федака та ін.). Про художню мову його творів досліджень обмаль. І зовсім не досліджувалася лінгвістика душі, що й зумовлює актуальність пропонованої статті. У новій мовознавчій літературі опис душі як ментальної величини і художнього образу здійснюють через поняття концепту. Як загальнолюдська універсальна концепція ДУША аналізувався С. Кошарною, О. Левченко, С. Прохоровою. У працях А.Вежицької та Ю.Степанова концепт ДУША розглядається як ключове слово російської мови та культури. ДУША у різноманітних українських текстах став предметом дослідження таких науковців, як К.Голобородько [2], В.Демецька [4], І.Носенко [6]. Різноманітні аспекти лінгвістичних досліджень із компонентом *душа* подають З.Козирева, В.Кононенко, Т.Прудникова, О.Селіванова, Н.Медвідь, Г.Дядченко, М.Скаб [8] та ін. Під концептом ми розуміємо абстрактну одиницю ментального рівня, що «відображає зміст результатів пізнання людиною навколишнього світу і в якому зосереджено відомості про об'єкт та його властивості, про те, що людина знає чи думає про навколишній світ» [7, 27].

Лінгвопсихологічний підхід у вивченні мовотворчості письменника спонукає не лише до глибшого розуміння художнього слова, але й мотивації творчості, яка своїми коренями входить у психологію усєї нації. Ліричний хист П.Скунця пов'язаний з епохою, яка формувала його як поета. А епоха ця була не завжди привабливою. Як зізнається сам поет в «Автобіографії» [9], йому не пощастило ні з народженням, ні з географією, ні з релігією, ні з комуністичним вихованням. Точної дати майбутнього поета мати не пам'ятала, бо воєнного 1942 року «крикливий тягар» нікого особливо й не радував. Члени родини – хоч ніколи не виїжджали з рідного верховинського села – народилися в різних державах: брати й сестра – в Чехословаччині, сам Петро – в Угорщині, а батьки були родом з Австро-

Угорщини. По релігійній лінії Петро виростав уніатом, зазнавши релігійної дискримінації з боку православних. Не пощастило і з комуністичним вихованням: подаровані вчителькою портрети Леніна і Сталіна батько вкинув у вогонь, назвавши вождів чортами. Та незважаючи на всі негаразди, Петро стає поетом. І пише спершу в дусі соцреалізму «про щастя, якого не буває; про світ, у якому ніхто не вмирає, а всі люблять Вітчизну, ідуть бадьорим кроком у майбутнє» [9]. Але з часом його душа здригнулася від «розп'ятих на звіздах» тоталітарним режимом. Самого ж митця поклали перед вибором: з ким він – з катями, чи з розп'ятими? Бо нейтральних у радянському мистецтві бути не могло. До розп'ятих – страшно, до катів не хотілося. «І я ні там, ні там, – сумно констатує митець, хоча рефреном уточнює: – З вами (катями. – В.П) – ні». Почалася духовна криза, яка потім поглибилася національними процесами після розпаду СРСР. Руйнування стереотипів, втрата міцного осердя, сумніви в розумінні майбутнього – все це відбулося на поетичній творчості, у якій на перший план вийшли смуток, печаль, безнадія. Правда, водночас із цим стало можливим вивільнення внутрішньої духовної сфери для нового, сміливішого, філософсько-інтуїтивного. Так поступово і сформувалася непроста *душа* Скунцевого Слова. Ставимо собі за мету проаналізувати лінгвокультурні вербалізації концепту ДУША на матеріалі його збірки «Один» (Ужгород, 2000), у кожному вірші якої відчувається ментальне занурення у глибини внутрішнього ества, у матерію життя, у філософію слова.

У сучасній українській мові лексема *душа* характеризується полісемантичністю. Словники фіксують такі значення: «1. Внутрішній психічний світ людини з її настроями, переживаннями та почуттями. 2. За релігійними уявленнями – безсмертна нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя, є джерелом психічних явищ і відрізняє її від тварин. 3. Про людину з прекрасними рисами характеру. 4. *розм.* Про людину (найчастіше при визначенні кількості)» [10, 211]. У мовній пам'яті народу з глибин віків відомо чимало фразеологізмів з компонентом *душа*: *без душі, брати за душу, душу вивертати, душа в п'яти, кривити душею* і т.д.

У зв'язку зі стрімким розвитком когнітивної лінгвістики концепт ДУША набув особливого звучання, а лірика П.Скунця дає благотворний ґрунт для дослідження. Ще В.фон Гумбольдт писав, що мова народу є його дух, а дух народу є його мова. У зв'язку з цим можемо говорити, що істинний патріот свого краю П.Скунць відчуває народну душу і живить її новою інтонацією.

Концепт ДУША вербалізується в основному в лексемах *душа*, *дух*, *душевний*, фразеологізмах з компонентом *душа*. Вступаючи у смислові зв'язки з іншими мовними одиницями, вони можуть передавати різну культурологічну інформацію або творити нові асоціації. Це дозволило нам виділити кілька семантичних груп. Розглянемо їх детальніше.

1. ДУША в релігійному уявленні. Нові поетичні барви лексема набуває уже від того, що опиняється у філігранно відточеній віршованій формі, хоча й активізується через сполучуваність її із одиницями сакральної сфери – Господь, Бог, Дух: *Людина з глини, -- кажуть християни, -- Її душею наділив Господь* (С.63). *О боги, що ніколи не проти мою душу спалити як жердь* (С.409). *Це Богові потрібна, а не людям Твоя голодна вічності, душа* (С.418). *Дух, що вдихнув у нас колись Господь* (С.431). *За ваші душі Господа молю* (С.513). *А вічний тільки Бог. Та ще душа. Але забуто душу* (С.512). ...*Щоб ми, дрібні, могли спасти безсмертну, Богом дану душу* (С.511). *І по своїй подобі – Бога – створив еси Адама Ти, свою вдихнувши душу в нього* (С.510). *У всіх людей одна дорога ... але вона веде до Бога, якщо живеш не без душі* (С.504). *Хоч я очухався від горя і ніби маю душу, плоть...* (С.485). *Спочили ви. Та чи душа спочила, коли народ дуріє від злоби* (С.477)

Індивідуально переосмисленим праобразом грішної людини є художній образ душі з дірама: *то без віри, то без віри У душі латають діри* (С.231).

2. ДУША на позначення людини: *ми плоть жива і ми душа жива* (С.108). *Кожна душа у почесті, хоч докола тих душ без ліку* (178). *А ви бездомним душам повернути надумали вкраїнський наш Собор* (С.476).

3. ДУША як вияв емоцій. При цьому повнота естетизації душі простежується на рівні дистрибутивних відношень, найчастіше метафоричних або метонімічних. Поряд з традиційними мовними висловами (*душа болить* (С.47; 335), *на душі важко* (С.450)), автор творить і зовсім нові метафори чи метафоричні епітети, передаючи ними почуття:

- *суму* (*тріщить душа* (С.49), *щемить душа* (С.74), *душа тривожна* (С.185));
- *байдужості* (*знов у душах ведмеді зимують* (С.180), *і ніжних весен торжество у душу більше не проникне* (С.133));
- *страху* (*хтось, мабуть, від переляку хоче душу вберегти* (С.47));
- *неспокою* (*душа така тривожна й чула* (С.185)),

• *сорому* (*І бритвою гуляє по душі Ганебне слово: крала! крала! крала!* (С.76)).

Деякі контексти через вдалий звукопис хочеться процитувати ширше:

*Нащо марно марити
Про минулі дні?
А душі розхмарити
Я не можу ні.*

*А по схилах видзвонюють коси,
І достигло співають життя.
Не співають, а душу неволять...* (С.122).

У межах названої підгрупи окремо виділимо підгрупу – 3.1. ДУША як засіб поглинання емоцій. Крім номінації емоцій, ці лексеми ще й увиразнюють ментальну рису терплячих, стриманих, легковірних українців: *замкнувши душі на дубові двері* (С.47). *Вона [душа] ж у юних -- потайна* (С.390). *Ми ж усі народжені любити, Вірити душі, а не словам* (С.85). *І душу вчу: не кожному оголуйсь, хоч навіть час, хоч сам Господь велить* (С.416).

4. ДУША на позначення фізичного чи морального стану особи: *І часом душу з перевтоми хвору, Я вже штурнув би в чорну пустоту* (С.307). *Та ще душа пригне нас до землі* (С.381). *Як і чим тепер дух оновити, мій русине?* (С.423). *Ніби й справді життя пропивали, хоч боліли душа і тіло* (С.199). *Листочок кожен падає у душу* (С.507). *А може, наклеп душі нам окутав?* (С.75). *І затоплять людські нечистоти / наших душ потаємне кубло* (С.483). *Я стою і справді на краю – на краю душі, яку труїли* (С.478). *Так, літа в душі багато стерли* (С.478). *Кривив душею для прибутку* (С.471)...*не морицеви душу ні чоло* (С.471). *Над душею тучі ходять низько* (С.465). *В твою душу всяк хотів залітти* (С.463).

5. ДУША як характеристика людини: *душа у нього непростачка* (С.74), *душею ніжна* (С.45); *з душею хворого поета* (С.44); *непрактична в юності душа* (С.37); *лиш де твоя білесенька душа?* (С.98); *душі запустілі* (С.525); Елементом негативного оцінювання морально-етичного ества особи є образ «*напнутих на душі масок*» (С.190). *У всіх людей одна дорога ... але вона веде до Бога, якщо живеш не без душі* (С.504). *Бо як шукати душу чисту* (С.470).

6. ДУША на позначення процесів, фізичних дій, мисленнєвої діяльності: *А як прийдеться – душі в шинелі* (С.123). *І горіли дуби столітні, і ховалося в душу тіло* (про війну. –В.П.). *Душа мені товкмачила уперто: «вовків бояться – не ходити в ліс»* (С.63). *«Що ж ти, синку, душу погубив?» -- поглядом старенька докоряла* (С. 285). *І думаю: скільки придумано зброї, аби мою душу загнати в окоп* (С.342). *Економлять енергію душ* (С.392). *...коли як грім не потряс / її сон, її душу і лоб / цар свободи кріпак Тарас* (С.421). *Що, руснаку, душу горбиш?* (С.524). *Та душа не забуде* (С.519). *Тебе я досі в душу не впустив* (С.516).

7. ДУША як субстанція поза тілом. За християнськими уявленнями, усе живе повинно мати не тільки тіло, але й душу. Та у поетичному світі митця існування тіла без душі цілком реально. Так, планету Марс митець бачить *з тілом і без душі* – (С.111). По-своєму активізує і відомий фразеологізм **мертві душі**: *Я знаю, Що мертві душі страшені у живих тілах* (С.128).

На відміну від християнських уявлень, у поетичному світі П.Скунця душа таки смертна: *душею ти загинув, Митре* (С.211).

Спорадично лексему *душа* поет влітає в жартівливо-іронічні контексти. Так, ліричний герой ніби жартома не проти б купити собі душу (*На ці гроші я б душу купив, що не вміє нічого втрачати* (С.80)) або попросити у героїв (*О Петедфі, відлі мені душі!* (С.310)).

А персоніфіковані неістоти в художній уяві автора можуть, виявляється, мати навіть дві душі: *мене тривожить ти, дводушна ноче* (С.186). Тут маємо приклад індивідуального переосмислення. Адже за давніми міфологічними уявленнями, «дводушниками» вважали відьом, вовкулаків, упирів.

У психологічній та філософській літературі трапляються відомості про роздвоєння душі, але тільки в П.Скунця знайдемо поняття «половина душі»: *і знов роздвоєння душі, І півдуші украли тіні* (С.221).

І справжньою знахідкою автора є поетизм «замінник душі»: *Ми придумали все: тягачі, самоскиди... Не придумали тільки заміник душі* (С.156).

8. ДУША на позначення народження чи смерті: *бусли душу напропале* (С.390). *Загнавши душу безпритульну В моє ще праведне тільце* (С.390). *людина вбила душевну муку* (С.82).

9. ДУША персоніфікованих образів реалізується через наділення душею навколишньої природи. Ще, напевно, з язичницьких часів наші предки вірили, що природа теж має душу. Знаходимо це і в П.Скунця: *Душу людини й душу природи Здатен убити завтрашній мрець* (С.95). *Он сувора північ кличе – даймо їй своє обличчя І вдихнім у неї душу* (С.387).

10. ДУША у птахів. На відміну від словникового значення і традиційного уявлення, поет наділяє душею і хижих птахів. Так, у яструба *душа темна, як могила* (С.39).

11. ДУША як компонент філософських рефлексій та узагальнень: *Наук багато в світі є, Лише душа не вивчена..* (С.39). *А душу здати ворогу – не смій* (С.274). *Той, хто в душу пускає царя, видно. Жив без царя в голові* (С.421). *І в душі не шукаймо сховищ* (С.423). *До нас ходить по душу наука* (С.483). *І душі собори аж трицять від злості* (С.477). *А вітри гудуть, /що ви в Україні душу залишили* [йдеться про роман О.Гончара «Собор». – В.П.]. *На планеті лота спека/ Світом правлять торгаші/І Україна так далеко -- /у нескореній душі* (С.469).

Отже, ДУША у ліриці П.Скунця наповнена різним логічним субстанційним смислом, є оцінним та інформативним компонентом, відтворює всю складність психічного світу людини, синтезуючи стереотипи національної культури й мовновиражальну та світоглядну неординарність поета.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. — М.: Русские словари, 1997. — 416 с.
2. Голобородько К. Концепт ДУША в структурі духовного поля (на матеріалі поезії Олександра Олеся) // Південний архів: Зб. наук. праць. Філологічні науки. — Вип. XIV. — Херсон, 2002. — С. 336-341.
3. Гумбольдт В. фон. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человеческого рода // Гумбольдт В. фон. Избр. труды по языкознанию. — М.: Прогресс, 1984. — 396 с.
4. Демецкая В. Концепт ДУША в гомилетическом дискурсе: кросс-культурный анализ // Південний архів: Зб. наук. праць. Філологічні науки. — Вип. XXIV. — Херсон, 2004. — С. 178-182.
5. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. — К.: Довіра, 2006. — С. 209.
6. Носенко І. Концепт ДУША та можливості його поетичної інтерпретації у творчості Миколи Вінграновського // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»: Зб. наук. праць. Вип. V. — Херсон: Видавництво ХДУ, 2007. — С. 345-349.
7. Росінська О. Екзистенційна природа символіки в поезії В. Стуса: Автореф. дис. ... канд. філолог. наук: 10.01.06. — Донецьк, 2007. — 20 с.
8. Скаб М.В. Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери. — Чернівці: Рута, 2008. — 560 с.
9. Скунць П.Один. — Ужгород: Видавництво «Два кольори», 2000. — 536 с.
10. Словник української мови: В 11-ти томах. — К.: Наукова думка, 1970-1980. — Т.2. — К.: Наукова думка, 1971. — 550 с.

Vitalia Papish

Soul of writer's word

Annotation. The article focuses on the concept of "soul" of famous Transcarpathian writer P. Skuntsya's poetry. The basic semantic groups have been distinguished.

Key words: concept, soul, mentality, an ethnic group.